

mint a megvetés tárgya (édeskevés). *A másik én* című blokk Esterházy *Semmi művészetét*, Darvasi László *Virágzabálókját*, Bodor *Verhovina madarai*, Szvoren Edina *Nincs, és ne is legyen*, Szilasi László *A harmadik híd*, Tompa Andrea *Fejtől s lábtól*, illetve Vajda Mihály *Szókratészi huzatban* című műveit elemzi, itt pedig a „[c]súcsra járatott abjekció” (226.), az ember fogalmának használhatósága, „az Énnel való törődés etikája” (253.) azok a kategóriák, amelyek a testmetaforák viszonylatában is a legizgalmasabb megközelítésmódokat kínálják.

Ismét egészében tekintve a kötetet, nemcsak egy adott kritikus-elemzői portré és pályarészlet rajzolódik ki belőle; a *Testmetaforák* szerzője hol explicitebben, hol közvetve arról is beszél, illetve azt is megmutatja, hogy szerinte milyenek kellene lennie a kritikának. „Úgy értem, ezen a szinten, amely a kritikáé kellene, hogy legyen, hiszen az mégsem az író személy vállalkozásának jogosságát és sikerességét, hanem a vállalkozás eredményeként előállt szövegműködést kellene, hogy megközelítse”. (106.) Darabos Enikő ehhez az elváráshoz saját gyakorlatában is igazodik, továbbá hivatkozások révén folyamatosan párbeszédbe lép más kritikusokkal (Bagi Zsolt, Margócsy István, Németh Gábor, Radnóti Sándor, Szilágyi Zsófia, Sári B. László, Károlyi Csaba, Angyalosi Gergely csak néhányan azok közül, akiknek a megjegyzéseire figyelmesen reagál), gyakran az adott mű recepciójának ismertetésével indítva minitanulmány-értékű, az olvasási élmény

megragadását szakmai igényességgel ötvöző kritikáit. (Amit kifogásolnék, az az olykor igen maró gúny, amivel a szerinte téves/megalapozatlan/pontatlan véleményekkel harcba száll, bár ezt nagyon karakteresen teszi.)

Összességében a kötet megfelel annak a mérceinek, amelyet Vida Gábor a fűlszövegben állít fel: „A kritika tétje talán az, hogy az értelmezett és értékelt művek mentén és azokról leválva, szakmailag pontos, önálló szöveget hozzon létre, hogy a művek és kontextusok viszonylatában rámutasson a dolgokra, megtalálja az átjárást a rejtett és a nyilvánvaló jelentések között.” A kritikakötetek tétje pedig, úgy gondolom, hogy a szakmailag pontos szövegek egy helyre tömörítésén, egy lehetséges/alternatív minikánon (amint Darabos fogalmaz a bevezetőjében: az adott kritikus/olvasó számára legmeghatározóbbnak számító művek egy adott időintervallumban) közvetítésén, a szelekció révén való ítéletalkotáson túl az, hogy újra felszínre hozza, illetve hogy az irodalmi köztudat felszínén tartsa a közelmúlt alkotásait is, és ezzel megalapozzon esetleges jövőbeli kutatásokat. A Lector Kiadónál 2017-ben indult kritikaszorozat, amelynek Darabos Enikő kötete mellett egyelőre Balázs Imre József frappáns *Ezeregy mondata* a másik tagja, ilyen indulással azt a meggyőződést kelti/erősíti meg, hogy a kritikát lehet izgalmasan művelni és olvas(tat)ni.

Codău Annamária

Barát vagy ellenség? Énképek és másságképek az irodalomban

Tapodi Zsuzsa (szerk.): Imagológiai olvasókönyv. Scientia Kiadó, Kvár 2016. 180 old.

Az imagológia, általános értelmezésben, az irodalmi művekben fellelhető képek összehasonlító vizsgálata. Az imagológiai vizsgálatokban kétféle képről beszélhetünk: énképekről (*auto-images*), azaz azokról a képekről, amelyeket a csoport önmagáról alkot, illetve a másság vagy a másik képeiről

(*hetero-images*), melyek alatt azokat a konstrukciókat értjük, amelyeket a csoport a Másikról, a Másik csoportról alkot és használ. Ezek a képi konstrukciók általában etnocentrikusak, ebből fakadóan a Másik alakja gyakran bír negatív, ellenséges vagy veszélyesnek minősülő/minősítő melléklézőekkel. A Másik

Nagy Imola Katalin (1975) – PhD, egyetemi adjunktus, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Marosvásárhely, nimolkat@gmail.com

képének ellenséges színekben való feltüntetése mindig abból fakad, hogy a Másik általában ismeretlen: ami pedig ismeretlen, az következőképpen veszélyes és félelmet, frusztrációt kelt. A Másik képe (*hetero-image*) tehát azért összetett, mert mélylélektani, félelmeket és szorongásokat is ötvöző reprezentálási folyamatok hozadéka. Az imagológia (*image studies, imagology*) egyik másik alapfogalma a nemzeti sajátosság (*national character*) vagy nemzeti karakter, amelyet újabban egyre gyakrabban helyettesít a nemzeti sztereotípiá (*national/ethnic stereotype*) fogalom. A sztereotípiá (*stereotype*), a klisé (*cliché*), a kulturális vagy nemzeti tulajdonság (*cultural mark*) – mind-mind szerves részei az imagológiai kutatások fogalomtárának.

A nemzeti sztereotípiák születése és meggyökerezése, az ideológiai vagy politikai áramlatok hatása az irodalmi művekben megjelenő én- és másságképekre, a történelmi kontextus(ok) hatása az irodalomra, az irodalmi alkotásokban fellelhető és az általuk propagált képek hatása a társadalom egészére olyan szoros és komplex összefüggérendszer alkotóelemei, melyeket nem lehet és nem szabad külön-külön vizsgálni, hiszen értelmezésük csak úgy lehetséges, ha a társadalmi, kulturális, irodalmi és diskurzív konvenciók minél teljesebb arculatát próbáljuk megrajzolni. Erre a nem könnyű szerepre vállalkozott e kötet szerkesztője és szerzői gárdája.

A Tapodi Zsuzsa szerkesztésében 2016-ban megjelent *Imagológiai olvasókönyv* két nagy részre tagolódik, az első rész elméleti tanulmányokat és fordításokat tartalmaz, míg a második nagy rész esettanulmányokat vonultat fel. Már a kötet mottójaként választott Weöres Sándor-idézet is jelzi a szerkesztő és a szerzők *ars poeticáját* a reprezentációs, interpretációs folyamatok és a reflexió szoros összefüggése és összefonódása tekintetében (azt a gondolatot, hogy az egyéni és csoportos öndefiníciók mindig magában hordozza az alteritáshoz, a mássághoz és a Másikhoz való viszonyulásunkat is).

Az *Elméleti tanulmányok* címet viselő nagy fejezet három alfejezetet foglal magában, ebből az első (Tapodi Zsuzsa *Imagológia: kérdések, módszerek, törekvések*) a tudományág elméleti és módszertani

hátterét veszi górcső alá, míg a másik két alfejezet (Joep Leersen: *A nemzeti karakter poétikája és antropológiája (1500–2000)*, ford. Ajtony Zsuzsanna; Sorin Mitu: *Összehasonlító imagológia: egy összefoglaló tudományág terve*, ford. Pieldner Judit és Tapodi Zsuzsa) tulajdonképpen két fordítás, amely az ágazat elméleti, terminológiai és tudománytörténeti ismereteit vonultatja fel. Tapodi Zsuzsa *Imagológia: kérdések, módszerek, törekvések* című, a kötetet megnyitó tanulmánya értékes és érdekes láttelepe a tudományág történetének és módszertani eszköztárának. Míg Joep Leersen a nemzeti karakter vizsgálatának a rendszerezésre irányuló törekvéseit, illetve ezek kronológiáját mutatja be, addig Sorin Mitu írása az alteritást vizsgáló tudományágak terminológiájának, fogalmainak és módszertanának hosszadalmas egyesítése révén képzelet el egy olyan szintézistudomány létrejöttét, amelynek legmegfelelőbb neve: az összehasonlító imagológia. Ez sikeresen ötvözhetné az egyes tudományágak eredményeit egy olyan átfogó, megértő látásmód érdekében, amelyet olyannyira nélkülöznek a kortárs embertudományok, hiszen az összehasonlító imagológia kutatási területének a meghatározásakor megkerülhetetlen az önmagunkról alkotott kép és a másik képe közötti alapvető kapcsolatnak a tisztázása.

Az *Esettanulmányok* címet viselő nagy fejezet öt alfejezetet foglal magában, ebből az első három fordítás (Axel Barner: *Románia és a románok képe a német nyelvű irodalomban. Imagológiai kutatások áttekintése*, ford. Mihály Vilma-Irén; Sorin Mitu: *Erdélyi barátok és ellenségek: románok, magyarok és egymásról alkotott képük*, ford. Lajos Katalin; Dan Angelescu: *Az Enescui Oidipusz sejtelmes balkanizmusa*, ford. Bíró Béla), a másik kettő meg magyar nyelven íródott eredeti és érdekes tanulmány (Kémenes Árpád: *Cenzori beavatkozások Tamási Áron Szülőföldem című írásának 1976-os bukaresti kiadásában*; Tapodi Zsuzsa: *A gyűlöletkeltés iparszerűvé válása*). A kötetben bemutatásra kerülő esettanulmányok a tudományág alkalmazásainak sokrétűségét világítják meg, hiszen a magyarok, románok, németek énképei és másságképei, valamint a balkanizmus, a székely identitáskonstrukció,

valamint az ellenségkép teremtésének komplex mechanizmusa egyaránt terítékre kerül. Axel Barner tanulmánya a német írók románságképének változásait követi nyomon. A heteroképek politikai függősége a tanulmány egyik fő gondolata, Barner különböző kliséket vonultat fel és magyaráz meg (pl. a románok a németek szemében fatalisták, babonások, vadak stb.). A szerző kiemeli, hogy egy népről alkotott kép nem lehet statikus fogalom, sokkal inkább változó, dinamikus és megkülönböztető, egymástól kölcsönösen függő rendszer. Sorin Mitu *Erdélyi barátok és ellenségek: románok, magyarok és egymásról alkotott képük* című tanulmányában a magyarok és a románok énképei és heteroképei vagy másásgképei az olvasói rácsok tükrében kerülnek bemutatásra. A hivatalos sztereotípiá az, hogy a románok, valamint a magyarok egymásról alkotott képe *a kontinens egyik legfontosabb konfliktusban álló párja* értelemmel bír. A szerző azonban ezt a hagyományos és hivatalosnak számító sztereotípiát a *kitalált hagyomány* fogalom alapján próbálja újraértelmezni, rámutatva arra, hogy a történelem mint narratívaemlékek és -felejtések felhalmozódásának a következménye, valamint az ellenségkép nagyon jó termőtalaja lett a politikai és ideológiai manipulációknak, megtartva az emlékezetben azt, ami az énképet pozitív, a heteroképet negatív fényben láttatja, és elfelejtve mindazt, amit Mitu az *együttélés nagy teljesítményének* nevez. A tanulmány szerzője tehát úgy véli, szükséges egy olyan történelemnek a megírása, mely azokról a *mentális képekről* és *ideológiai reprezentációkról* szól, melyeket az erdélyi románok és magyarok zaklatott történelem szült. Eszerint Erdélyt *szimbolikus földrajza* tekintetében is vizsgálni lehet, azoknak a közösségeknek az *imaginárius hazájaként*, akik ehhez a térhez kötötték identitásukat, újraalkotván azt mentális téren. Mitu érdekesen helyezi egymás mellé a 17. század kulcsfogalmait (*a ráció, a haladás vagy civilizáció*) valamint a 21. század európai emberjogi kliséjét (*a demokrácia, az emberi jogok vagy a piacgazdaság*), amelyek nevében Európában akkor is, ma is megítélték és minősítették a társadalmakat. Ezek a katalizátorai a sztereotípiák születésének, létrejöttének; olyan szempontok, melyek mentén értékítéletek születnek,

ezen értékítéletek alapján pozitív vagy negatív képek alakulnak ki és legitimizálódnak. Éppen ezért fogalmazza meg a szerző a kérdést: milyen mértékben helyesek és jogosak ezek a Nyugaton *kidolgozott standard- és reprezentációrendszerek*, azaz mennyire helyes énképek vagy önképek és másásgképek vagy heteroképek jönnek létre ezek mentén? Ami a „román sztereotípiák a magyarokról” témakört illeti, Mitu a következő kliséket emeli ki: az Erdélyi Iskola idején megfogalmazott *szimpatikus* és *jóvaló* magyarokat felváltja a Papiu Ilarian generációja által megjelenített *elnyomó, barbár, ázsiai, erőszakos* magyar képe. A negatív kép alkotásának az egyik legerőteljesebb módja az általánosítás. A másikat jellemezni mindig sajátos, érzelmektől és személyes sérelmekről fűtött, nem tényeken alapuló logikát követ, a tény és a vélemény teljesen összerosódik. A románok képe a magyarok szemében szintén kliséken alapul, ezek közül kiemelném a következőket: *a pástorkodás, a hűtlenség, az ortodox vallás, a latin eredet, a bon sauvage kép, a csendes és türelmes, alázatos, lusta, vagy elmaradott román. Mindkét fél elsősorban egy torzított kép szűrőjén keresztül értékeli a másikat, és nem a közvetlenebb megértésen át*, zárja tanulmányát Sorin Mitu.

Kémenes Árpád tanulmánya, *Cenzori beavatkozások Tamási Áron Szülőföldem című irásának 1976-os bukaresti kiadásában* Tamási önéletrajzi kötetének romániai kiadását elemzi, és azt bizonyítja, hogy a magyar szerzők esetében a kommunista cenzúra nemcsak a románokat negatív színben feltüntető részeket, hanem a magyarság azonosságát erősítő szövegrészeket is üldözte és tiltotta. A Tamási-műből így kerültek ki olyan szavak, mint *nemzet, ezeréves, ezeresztendő, magyar, zsidó*. A székely autosztereotípiák mint közösségformáló, normákat és értékeket teremtő tényezők, szintén kimaradtak a szövegből (pl. az, hogy a székelyek bicskások; életüket, viselkedésüket a közösségen belüli íratlan törvények határozzák meg; szorgalmasak; élelmesek), de kikerültek a Trianonra, Erdély magyar múltjára, a román Erdélyre vonatkozó negatív érzésekre, negatív jövőképre vonatkozó utalások is. A tanulmány egy másik érdeme, az érdekes mikrotextuális elemzéseken kívül

az, hogy egyéb típusú kiadványokon, például korabeli tankönyveken is bemutatja, hová fajulhatott a kommunista Romániában gyakorlatba ültetett cenzúra.

Ez a kötet az imagológiai kutatások állapotáról nyújt átfogó képet, azoknak leginkább a Közép-Európát érintő eredményeit mutatja be, nem hanyagolva a kontinens tágabb értelemben vett szimbolikus földrajzát sem. A kötet legfigyelemreméltóbb tanulmányai azokat a kulturális-földrajzi tereket érintik, amelyeket a szakirodalom (pl. Tibor Frank–Frank Hadler, Neubauer–Cornis Pope) *disputed territories* névvel illet (figyelemreméltóak ebben a tekintetben a románok és a magyarok auto-és heterosztereotípiái), de kiváló írások olvashatók a balkanizmus fogalmáról vagy a xenofóbia születéséről is.

A kötet szerkezete kiegyensúlyozott, egyaránt fellelhető benne az imagológia tudományos háttérét elemző tanulmány, valamint az énképeket és a más-ságot különböző narratívákban (irodalmi alkotások, zenedarabok, történelmi dokumentumok, levelezés stb.) vizsgáló és feltáró tudományos írás. A hiánypótló kötet tanulmányai összességükben azt tanúsítják, hogy haszonnal forgatható, tanulságos kiadvány született, amely az erdélyi magyar és nem magyar viszonyok, viszonyulások számos árnyalatát elemzi, és történelmi korok, kultúrpolitikák, ideológiák, konfliktusok, irodalmi, művészeti vagy társadalmi jelenségek, reflexiók és önreflexiók érdekes vetületének tisztázásához járul hozzá.

A kötet nem készült a teljesség igényével, és reméljük, hogy a magyar nyelven írt imagológiai írások, kötetek kiadása nem fog itt megrekedni. Az imagológiai olvasókönyv többszörösen is számadás: a terület gazdagságáról, kiaknázatlan lehetőségeiről, nem utolsósorban annak bizonyítéka, hogy érdemi tudományos vitát lehet és kell folytatni olyan kérdésekről is, amelyek kapcsán szinte lehetetlennek tűnik az, hogy románok és magyarok közös asztalához, a tudományos eszmecsere asztalához leülve a kisebbségi-többségi viszonyok elemzésében módszertani szemléletváltást vagy távlatváltást eszközöljenek. A nemzeti önértelmezések és másságertelmezések nem pusztán öncélúak kell, hogy legyenek, hanem iránymutató, állásfoglaló és önkritikával is kalibrált szemléletmódok kialakításának az eszközeiként kell szolgálniuk. Ennek jelentőségét a kutatók és a téma iránt érdeklődők egyaránt felméri, hiszen annak a kereteit teremtik meg, hogy magunkról és másokról úgy tudjunk beszélni, olyan diskurzust tudjunk kialakítani, hogy annak az ideológiai, átpolitizált vagy túltematizált mivoltát a racionális kritika és önkritika eszközeivel lehessen átvilágítani. És a cél nem lehet más, mint sebzett és sebzó történelmi képek integrálása és egy hitelesebb nemzeti kép és énkép kialakítása. A Tapodi Zsuzsa által szerkesztett kötet erre tesz próbálkozást a tudományos imagológiai vizsgálatok módszertanának eszközeivel.

Nagy Imola Katalin